

DARBO IŠTEKLIŲ PASKIRSTYMAS IR JO TOBULINIMAS SOCIALIZMO SĄLYGOMIS

Z. LYDEKA

TSKP XXVII suvažiavimo iškeltas strateginis uždavinys laikotarpiui iki 2000 metų — spartinti šalies socialinį-ekonominį vystymą — tiesiogiai siejamas su visapusišku ir nuosekliu gamybos intensyvinimu. Socialistinės ekonomikos tolesnis spartus augimas bus pasiektas ne didinant išteklius, kaip buvo anksčiau, o pervedant ją į kokybiškai naują vystymosi kelia: „<...> pirmą kartą gamyba bus didinama, kartu mažinant darbo išteklių poreikius <...> Visa tai įgalins racionaliau, atsižvelgiant į didėjančią liaudies ūkio dinamiką, formuoti darbo išteklių paskirstymo struktūrą ir kartu užtikrinti visišką ir efektyvų gyventojų užimtumą, kas išplaukia iš socialistinės visuomeninės santvarkos pobūdžio ir esmės“ (1, p. 228). Vadinasi, planingas darbo išteklių išungimas ir šalies visuomenini ūkį ir jo tolesnis tobulinimas — svarbi mūsų veiklos kryptis sprendžiant partijos iškeltus ekonominius uždavinius.

Didėjanti darbo išteklių paskirstymo svarba kelia naujus reikalavimus teoriniam ir praktiniam šio proceso nagrinėjimui. Pateikto straipsnio autorius tikslas — pabandyti atskleisti darbo išteklių paskirstymo procesą, jo socialinį-ekonominį turinį, formas bei kai kuriuos valdymo momentus visapusiško ir nuoseklaus gamybos intensyvinimo sąlygomis.

Mūsų nuomone, darbo ištekliai — tai faktiškai atliekančių visuomenei naudingą veiklą ir potencialiai jai skirtų socialistinės visuomenės darbinę narių asocijuota visuma. Pirmas požymis — darbingumas (arba sugebėjimas dirbti) — kiekybiškai apibūdina darbo išteklius, rodo potencialiai aktyvia gyventojų dalį. Šis požymis atspindi demografinę visuomenės struktūrą, t. y. jos sudėtį pagal amžių, lytį. Darbingo amžiaus gyventojų kategorijai skiriami visi socialistinės visuomenės nariai, dirbantys visuomeniniame, namu ir asmeniniame pagalbiname ūkyje arba laikinai nedirbantys liaudies ūkyje.

Antras požymis — visiškas ir racionalus užimtumas — apibūdina dirbančius liaudies ūkyje gyventojus. Šis pagrindinis požymis atspindi visuomeninę darbo formą, t. y. antagonistinių klasių socialistinėje visuomenėje nebuvimą, tiesioginį asmeninių ir daiktinių gamybos veiksnių sujungimą, neprekinį darbingumo realizavimosi pobūdį, darbo visuotinumą, privalomumą ir planingumą, teise pasirinkti profesiją, darbo vietą. Bendriausia darbo visuotinumą išraiška socializmo sąlygomis — gyventojų užimtumas visuomeniškai naudingų darbu, t. y. dalyvavimas kiekvienoje darbinėje veikloje, kurios būtinumas ir naudingumas tuo metu yra visuomenės pripažintas. Savo ruožtu darbo išteklius galima skirstyti į realius, atitinkamu momentu dalyvaujančius visuomeniškai naudingame darbe, ir potencialius, sudarančius realių darbo išteklių formavimo rezervą.

Socialistinės visuomenės nariai sudaro darbingą asocijuotą visumą, kurią sąlygoja visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, interesų vienybė, bendri tikslai. Įsijungdami į darbo kolektyvus, žmonės kartu vyk-

do gamybos priemonių bendrasavininkių funkcijas. Tiesioginis gamintojas yra ne tik darbingumo nešėjas, jis yra visuomenės narys, asmenybė su jai būdingais poreikiais, žiniomis, bendra ir profesine kultūra, specifiniais socialiniais veiklos stimulais ir motyvais. Darbo procesas socializmo sąlygomis yra visų žmogaus asmeninių jėgų (ne tik darbo jėgos) pasireiškimo forma (9, p. 47—48). Ir kuo optimaliau visuomenės narys pasirenka profesiją, darbo vietą, tuo visapusiškiau realizuojasi jo asmeninės jėgos ūkinėje veikloje, pasiekiami aukštesni galutiniai gamybos rezultatai.

Darbingumas ir užimtumas, sąlygojami visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės ir planingumo, kaip socialistinės ekonomikos judėjimo formos, visapusiškai nusako darbo išteklių socialinį-ekonominį turinį, jų reprodukcijos pobūdį socializmo sąlygomis.

Darbo išteklių, kaip visuomeninės gamybos vystymo veiksnio, reikšmė atskirais socializmo kūrimo laikotarpiais buvo nevienoda. Iki septintojo dešimtmečio darbo išteklių kiekis neribojo didėjimo tempų gamybos, kurios papildomų darbuotojų poreikiai buvo visiškai patenkinami. Nuo aštuntojo dešimtmečio darbo išteklių veiksnys yra vienas iš pagrindinių planuojant kapitalinių įdėjimų struktūrą, naujos statybos apimtį. Dabar gamybos augimo tempai bus didinami mažinant darbo išteklių poreikius. Iš ekstensyvaus gamybos vystymo veiksnio darbo išteklių transformuojasi į limituojamą kiekį.

Perėjimas prie visapusiško liaudies ūkio intensyvinimo keičia nusitovėjusią pažiūrą į kai kuriuos darbo išteklių reprodukcijos momentus. Partijos ekonominės strategijos praktinis įgyvendinimas dvilyktajame penkmetyje tiesiogiai susijęs su liaudies ūkio struktūrų tobulinimu, prioritetų parinkimu, tarpšakinių ir šakų vidinių proporcijų nustatymu. Šių uždavinių sprendimas daug priklausys nuo vykdomos darbo išteklių paskirstymo politikos, jos lankstumo ir efektyvumo. Kartu turės pasikeisti kai kurie darbo išteklių nagrinėjimo aspektai pagal jų reikšmingumą. Anksčiau ekonominėje literatūroje daugiausia dėmesio buvo skiriama darbingų gyventojų įtraukimo į gamybą laipsniui ir sąlygoms, jų paskirstymui į darbo sferas, gamybos padalinius ir regionus, racionaliam darbuotojų naudojimui tiesiogiai gamyboje, o dabar ypač aktualūs klausimai yra darbo išteklių poreikių visuomeninėje gamyboje mažinimas, masiškas darbuotojų atlaisvinimas iš vieno darbo vietų ir perkėlimas į kitas.

Didėjant žmogiškojo veiksnio svarbai, darbo išteklių nepakankamai nagrinėjami visuomeninio ūkio poreikių tenkinimo požiūriu. Būtina nepamiršti, kad tikrovėje kiekvienas žmogus, prieš pradėdamas dirbti, įvertina būsimą darbo vietą, tai nusako įvairių poreikių darbo proceso metu (darbo kūrybingumas, profesinio tobulėjimo galimybės, visuomeninis pripažinimas, palankios darbo ir buitės sąlygos) patenkinimo laipsnį. Šis pasitiktinis reikalavimų srautas didėja vystantis žmogui kaip asmenybei, gerėjant gyventojų pragyvenimo lygiui ir kultūrai. Intensityvaus gamybos vystymo sąlygomis negalima neatsižvelgti į šiuos reikalavimus, nes, priešingu atveju, nebus įmanoma pasiekti norimo užimtumo struktūros pakitimo, darbo išteklių persikirstymo gamybos šakų ir teritorijos atžvilgiu.

Socialinis-ekonominis darbo išteklių paskirstymo turinys

Darbo išteklių paskirstymas ekonominėje literatūroje taip pat nepakankamai nagrinėjamas, kai kuriais klausimais nėra bendros nuomonės. Darbo išteklių paskirstymas vertinamas ne kaip vingingas socialinis-ekonominis reiškinys, visuomeninės reprodukcijos neatskiriamas momentas, o apibūdinama daugiausia kai kurios šio proceso formos, aspektai. Pavyzdžiui, ekonominėje literatūroje daug dėmesio skiriama tokioms darbo

išteklų paskirstymo proceso pusėms, kaip judėjimas, migracija, kaita, užimtumas ir perskirstymas. Tuo tarpu marksistinė-lenininė dialektika reikalauja kiekvieną reiškinį tirti kaip besivystantį, kaip procesą su jo vidiniu judėjimu.

K. Marksas, analizuodamas visuomeninės reprodukcijos procesą, pažymėjo lemiamą gamybos vaidmenį (3). Nagrinėdamas vartojimą, paskirstymą ir mainus, parodė, kad šios fazės turi grįžtamąjį poveikį gamybai, sudaro jos būtinius momentus ir sąlygas. K. Marksas rašė: „Paskirstymas, paviršutinišku supratimu, yra produktų paskirstymas ir todėl atrodo atsilikęs toli nuo gamybos, tačiau lyg ir savarankiškas palyginti su ja. Tačiau, kol paskirstymas yra produktų paskirstymas, jis yra: 1) gamybos įrankių paskirstymas ir 2) — kas yra tolesnis to paties santykio apibrėžimas — visuomenės narių paskirstymas į įvairias gamybos rūšis <...> Produktų paskirstymas, aišku, yra tik rezultatas šio paskirstymo, kuris priklauso pačiam gamybos procesui ir kuris sąlygoja gamybos struktūrą“ (*vert. autoriaus*, 3, p. 33). Vadinasi, darbo išteklių paskirstymas yra organinė gamybos veiksmų paskirstymo proceso dalis. Laikantis tolesnės K. Markso tyrimo logikos, galima padaryti išvadą, kad darbo išteklių paskirstymas yra gamybos momentas, prielaida ir rezultatas. Darbo išteklių paskirstymą galima suprasti kaip savotišką procesą, „<...> kuris vyksta pačioje gamyboje, priklauso tiesiogiai jai ir sudaro jos esminę pusę“ (2, p. 725).

Mokslinėje literatūroje pateikiami darbo išteklių paskirstymo apibrėžimai dažniausiai turi konkretų ekonominį pobūdį, juose tiksliai nenurodomi nagrinėjami ekonominių santykių objektai ir subjektai, jų interesai. Darbo išteklių paskirstymas tiriamas kaip savarankiškas jų reprodukcijos momentas (fazė). Mūsų nuomone, teisingai darbo išteklių paskirstymą, kaip ekonominę kategoriją, nusako G. Liulčenko (5, p. 83). Autorė pateikia darbo išteklių judėjimo ir paskirstymo socialines-ekonominės formas, taip pat jų priklausomybę, ryšius ir savarankiškumą (šias sąvokas kai kurie ekonomistai dažniausiai sutapatina arba pakeičia viena kita).

Darbo išteklių paskirstymas, kaip ekonominė kategorija, yra socialinių gamybinių santykių tarp visos visuomenės, kolektyvų ir žmogaus visuma, kuria įgyvendinamas darbingu visuomenės narių lynginio ir visuomeninio darbo pasidalijimo ir kooperavimo sistema pobūdis ir sąlygos. Darbo išteklių paskirstymas garantuoja planingą darbingu visuomenės narių tapimą jos pagrindine gamybine jėga, visišką ir racionalų gyventojų užimtumą, daiktinių ir asmeninių gamybos veiksmų atitiktumą.

Darbo išteklių paskirstymo gamybiniai santykiai pirmiausia reiškiasi kaip visuomenės, kolektyvų ir asmenybės interesų sąveika. Visuomenė siekia tokio darbo išteklių paskirstymo užimtumo sferomis, gamybos šakomis ir teritorijoje, kad būtų garantuotas maksimalus socialinis-ekonominis gamybiniu lėgų panaudojimo efektas. Atskiri kolektyvai suinteresuoti, kad darbuotojai laiku ir visapusiškai apsirūpintų reikiamu profesiniu kvalifikaciniu lygiu, kolektyvo stabilumu ir kt. Asmenybės interesą sudaro toks darbinės veiklos sferos pasirinkimas, kuris atitinka žmogaus poreikius, gabumus, išsilavinimą. Šių interesu visapusiškas įvertinimas, optimalus suderinimas — vienas iš svarbiausių ūkinio mechanizmo tobulinimo uždavinių, kurie sprendžiami skirstant darbo išteklius.

Paskutiniu metu ekonominėje literatūroje paplitusi nuomonė, kad darbo išteklių paskirstymo pasireiškimo forma, funkcija realioje tikrovėje yra darbo išteklių judėjimas ir stabilumas (5, p. 78; 8, p. 8). Reikia pabrėžti tik tai, kad šie du procesai kiekvienu gamybos vystymosi momentu sudaro dialektinę vienybę, t. y. darbuotojų judėjimas lemia jų stabilumą kolektyvuose, kuris savo ruožtu sąlygoja atitinkamą judėjimą. Darbo išteklių judėjimas ir stabilumas reiškiasi įvairiomis formomis, rūšimis, kurios parodo darbo išteklių paskirstymą realioje tikrovėje.

Socializmo sąlygomis sudaromos galimybės planingai nustatyti gyvojo darbo kiekį, reikalingą atitinkamoms gamybinėms užduotims atlikti. Antra vertus, visuomenė planavimo būdu negali primesti žmonėms tos ar kitos veiklos sferos. Konkrečios darbo vietos pasirinkimas — kiekvieno žmogaus individualus reikalas, jo asmeninio intereso įgyvendinimas. Atsižvelgdamas į šiuos poreikius, žmogus pasirenka savo darbo vietą. Vadinasi, darbo išteklių reikiamas paskirstymas, kurį socializmo sąlygomis nusako planas, įgyvendinamas darbo išteklių judėjimu ir stabilumu.

Visuomeninį darbo išteklių paskirstymo ir užimtumo pobūdį tiesiogiai sąlygoja visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė ir planingumas, kaip visuotinė socialistinės ekonomikos judėjimo forma. Visi darbo turinio pažangūs pakitimai, socialistinio darbo pobūdžio vystymasis turi tiesioginį aktyvų poveikį darbo išteklių paskirstymui.

Visuomeninis darbo pasidalijimas ir kooperavimas sąlygoja gyventojų užimtumo organizacinę struktūrą ir kartu formuoja darbo išteklių paskirstymą užimtumo sferomis liaudies ūkyje (visuomeninis ūkis, mokymosi atitraukus nuo gamybos sfera, namų ir asmeninis pagalbinis ūkis), taip pat nusako užimtumo struktūrą kiekvienoje užimtumo sferoje, pavyzdžiui, visuomeniniame ūkyje — teritorijoje, gamybos sferomis ir šakomis, profesijomis, darbo techniniu aprūpinimu, darbo sąlygomis. Darbo išteklių paskirstymo dinamika priklauso nuo tolesnio visuomeninio darbo pasidalijimo ir kooperavimo formų plėtojimosi. Be to, pažymėtina, kad darbo išteklių paskirstymo kokybinė ir kiekybinė išraiška, jo išdava yra darbingų visuomenės narių užimtumo liaudies ūkyje struktūra.

Darbo išteklių paskirstymui turi įtakos tiek bendri, tiek ir specifiniai socializmo ekonominiai dėsniai, kurie sąlygoja jo objektų pobūdį. Socialistinių gamybinių santykių vystymosi dėsningumai kartu yra ir darbo išteklių paskirstymo santykių dėsningumai. Todėl nėra pagrindo, kaip mums atrodo, kelti klausimo apie savarankiškų darbo išteklių paskirstymo ekonominių dėsnių egzistavimą, t. y. bendro darbo jėgos išlaisvinimo ekonominio dėsno (10, p. 130; 14, p. 130), darbo jėgos judėjimo ekonominio dėsno (13, p. 31).

Teorinė darbo išteklių paskirstymo reiškinio ir ekonominių dėsnių sąveikos analizė* rodo skirtingą kai kurių dėsnių poveikio darbo išteklių paskirstymui laipsnį. Mūsų nuomone, ekonominius dėsnius, atsižvelgiant į šio poveikio laipsnį, galima sąlygiškai ranžuoti tokiu būdu: 1) socializmo ekonominių dėsnių sistema, subordinuojama pagrindinio ekonominio dėsno, objektyviai sąlygoja darbo išteklių paskirstymo būtinumą ir galimumą; 2) planingo liaudies ūkio vystymosi, darbo pasidalijimo ir kaitos ekonominiai dėsniai sąlygoja darbo išteklių paskirstymo sąlygas; 3) socialistinio kaupimo, darbo laiko ekonomijos, nuolatinio darbo našumo kilimo, paskirstymo pagal darbą ekonominiai dėsniai formuoja darbo išteklių paskirstymo mechanizmą; 4) socialistinis gyventojų skaičiaus, daiktinių ir asmeninių gamybos veiksnių atitikimo ekonominiai dėsniai rodo darbo išteklių paskirstymo rezultatyvumą.

Darbo išteklių paskirstymo proceso sąveika su ekonominiais dėsniais pasireiškia, viena vertus, tuo, kad ekonominiai dėsniai sąlygoja būtinumą planingai paskirstyti darbo išteklius, o kita vertus — racionalus darbo išteklių paskirstymas padeda visapusiškiau įgyvendinti vieno ar kito ekonominio dėsno keliamus reikalavimus.

* Atlikta kiekvieno dėsno analizė, laikantis prielaidos, kad socializmo ekonominiai dėsniai veikia ne izoliuotai vienas nuo kito, o yra glaudžiai susiję ir sudaro organinę sistemą.

Darbo išteklių paskirstymo formos

Ekonominėje literatūroje darbo išteklių paskirstymo formos nustatomos atsižvelgiant į tyrimo lygį ir keliamus uždavinius, pasirinktus nagrinėjimo aspektus. Pavyzdžiui, reguliavimo požiūriu skiriamas organizuotas ir neorganizuotas (gaivališkas) darbo išteklių paskirstymas. Bendros šio proceso klasifikavimo metodikos nėra. Dažniausiai pateikiamos dvi formos — pirminis ir antrinis (arba perskirstymas) darbo išteklių paskirstymas (5, p. 14; 8, p. 10; 13, p. 41). Šios formos, mūsų nuomone, apima ne visus darbo išteklių paskirstymo proceso momentus ir aspektus, susiaurina darbingų visuomenės narių judėjimo įvairumą, užimtumas šiuo atveju nagrinėjamas tik visuomeninės gamybos atžvilgiu, o ne viso liaudies ūkio mastu.

Darbo išteklių paskirstymo formų nustatymas — tai darbingų visuomenės narių paskirstymo proceso atskirų reiškinių sujungimas į atitinkamas grupes, kurioms būdingas objektyvus vidinis ryšys ir bendri vystymosi dėsningumai. Apibrėžtos formos turi apibūdinti darbo išteklių paskirstymą kaip vieningą socialinį-ekonominį visuomeninės reprodukcijos procesą, kuri sudaro tarpusavyje susiję ir priklausomi reiškiniai, atskleisti paskirstymo mechanizmą ir jo valdymo uždavinius.

Tam tikru mastu ekonominėje literatūroje paplitusi nuomonė, kad darbo išteklių paskirstymo proceso klasifikavimo pagrindą sudaro du judėjimo kryptingumas. Minėtos koncepcijos atstovai darbo išteklių paskirstymo klasifikavimą sieja su šio proceso pasireiškimo forma, t. v. darbingų visuomenės narių judėjimu, formuojančiu atitinkamą gyventojų užimtumo struktūrą. Pavyzdžiui, pagal V. Nemčenką, klasifikavimo pagrindas — darbo išteklių judėjimas visuomeninės gamybos atžvilgiu, t. y.: 1) judėjimas vyksta visuomeninėje gamyboje arba 2) jis susijęs su gyventojų įtraukimu į gamybą ir atlaisvinimu iš gamybos (8, p. 12—13). Taigi aiškinant darbo išteklių paskirstymą, neatsižvelgiama į tai, kad darbingų visuomenės narių judėjimo pasireiškimo sfera yra daug platesnė. Darbo išteklių paskirstymo nagrinėjimas neturi apsiriboti vien jų judėjimu visuomeninės gamybos atžvilgiu. Svarbi vieta dabartinėmis sąlygomis tenka profesiniam parengimui, negamybinei sferai, namų ir asmeniniam pagalbiniam ūkiui, individualiai darbinei veiklai.

Darbo išteklių paskirstymo formas galima apibūdinti atsižvelgiant į darbo išteklių judėjimo kryptį užimtumo sferos liaudies ūkyje požiūriu, t. y. visuomeninio ūkio, mokymosi atsitraukus nuo gamybos, namų ir asmeninio pagalbinio ūkio požiūriu. Skiriamas darbo išteklių pirminis ir antrinis paskirstymas bei perskirstymas.

Pirminis darbo išteklių paskirstymas — tai pradinis visuomenės narių, sulaukusių darbingo amžiaus, paskirstymas užimtumo sferomis. Svarbus pirminio paskirstymo momentas — pagrįstai ir tinkamai pasirinkta profesija, kuri atitiktų ne tik jaunimo norus, bet ir visuomeninius esamos profesijos poreikius. Pirminiam paskirstymui Lietuvoje būdinga tai, kad darbo išteklių, naujai įtraukiamų į respublikos liaudies ūkį, kiekis ir natūralus darbingų gyventojų prieaugis praktiškai vienodi. Besimokančių lyginamasis svoris Lietuvoje, palyginti su kitomis respublikomis ir vidutiniškai šalies mastu, yra vienas iš didžiausių. Pavyzdžiui, 1984/85 mokslo metais studentų skaičius, tenkantis 10 000 gyventojų, vidutiniškai šalies mastu sudarė 191 žm., Lietuvoje — 192 žm., o moksleivių skaičius specialiosiose vidurinėse mokyklose — atitinkamai 163 ir 174. Todėl pirminio darbo išteklių paskirstymo struktūra Lietuvos TSR gerokai skiriasi nuo kitų respublikų (8, p. 525).

Antrinis darbo išteklių paskirstymas — tai užimtumo sferos pakeitimas. Šiuo atveju darbo išteklių judėjimas vyksta tarp atskirų užimtumo sferų. Pagrindinis skirstomų žmonių srautas nukreiptas į visuomeninį ūkį — asmenys, anksčiau mokėsi arba dirbė namų ir asmeniniame pagal-

biniame ūkyje, įjungiami į visuomeninę gamybą. Darbo išteklių judėjimas vyksta ir kitomis kryptimis, pavyzdžiui, perėjimas iš visuomeninio ūkio į mokymosi sferą ar namų ir asmeninį pagalbinių ūkių.

Darbo išteklių persikirstymas — tai jų judėjimas vienos užimtumo sferos viduje, pavyzdžiui, darbo jėgos, dirbančios visuomeniniame ūkyje, judėjimas tarp darbo vietų, įmonių, šakų, regionų. Galima nagrinėti darbo išteklių judėjimą mokymosi sferoje arba namų ir asmeniniame pagalbiniame ūkyje.

Visos darbo išteklių paskirstymo formos yra tarpusavyje susijusios, viena kitą papildo ir patikslina. Konkrečiomis darbo išteklių paskirstymo formomis suderinami asmeniniai, kolektyviniai ir visuomeniniai interesai. Viena forma negali idealiai suderinti šių interesų, o bendrai kiekviena darbo išteklių paskirstymo forma sąlygoja planingą darbo išteklių judėjimą.

Kiekviena forma atlieka atitinkamą darbo išteklių reprodukcijos proceso ekonominę funkciją. Pirminio paskirstymo metu gyventojai planingai įtraukiami į visuomeninį ūkį. Įvyksta tokie reprodukcijos momentai: „paskirstymas-naudojimas“ arba „paskirstymas-profesinis parengimas“, kai jaunimas mokosi atsitraukęs nuo gamybos. Pirminis darbo išteklių paskirstymas pirmiausia garantuoja gyventojų, dirbančių liaudies ūkyje, paprastąją reprodukciją. Jaunimas kompensuoja tą dalį darbuotojų, kurie išeina į pensiją, miršta ir pan. Kai jaunimo skaičius didesnis už išeinančių skaičių, įvyksta išplėstinė darbo jėgos, dirbančios liaudies ūkyje, reprodukcija. Šia prasme pirminis darbo išteklių paskirstymas yra ekstensyvus reprodukcijos proceso veiksnys.

Antrinio paskirstymo metu parengti mokymosi sferoje kvalifikuoti darbininkai ir jauni specialistai nukreipiami į visuomeninį ūkį. Reprodukcijos požiūriu vyksta: „profesinis parengimas-paskirstymas-naudojimas“ arba „naudojimas-paskirstymas-profesinis parengimas-paskirstymas-naudojimas“, kai darbuotojai pereina iš visuomeninio ūkio į mokymosi atsitraukus nuo gamybos sferą, o po to vėl grįžta į gamybą. Antrinis darbo išteklių paskirstymas garantuoja paprastąją ir išplėstinę darbo išteklių reprodukciją. Jis yra tiek ekstensyvus, tiek ir intensyvus reprodukcijos proceso veiksnys, nes daugiausiai paskirstomi naujai parengti aukštos kvalifikacijos darbuotojai.

Persikirstymo metu dirbantys keičia įvairius gamybos padalinius, teritorijas, profesijas. Reprodukcijos požiūriu vyksta: „naudojimas-paskirstymas-naudojimas“ Persikirstymas yra iš esmės intensyvus darbo išteklių reprodukcijos veiksnys, nes vyksta pakartotinis gyventojų, dirbančių visuomeniniame ūkyje, paskirstymas į darbo vietas ir t. t. Gamybos šakos ar teritorijos atžvilgiu darbo išteklių persikirstymas gali būti ir ekstensyvus reprodukcijos veiksnys. Šiuo atveju dirbančių žmonių skaičius atitinkamoje šakoje ar teritorijoje gali padidėti dėl migracijos.

Darbo išteklių persikirstymui visapusiško gamybos intensyvinimo sąlygomis tenka ypač svarbus vaidmuo. Tarpšakinių ir šakų vidaus proporcijų planuojami pakitimai, liaudies ūkio struktūrų tobulinimas bus visiškai galimi tik tuomet, kai bus atlaisvintas reikalingas darbuotojų skaičius ir operatyviai paskirstytas į naujus darbo barus. Vadinasi, bendra ekonomikos intensyvinimo koncepcija sąlygoja ir darbo išteklių paskirstymo intensyvinimą, kuris turi garantuoti efektyvų darbingų visuomenės narių paskirstymą ir persikirstymą kuo mažesnėmis laiko, materialinėmis ir finansinėmis sąnaudomis, atsižvelgiant į didėjančią liaudies ūkio dinamiką.

Darbo išteklių paskirstymo valdymas ir jo tobulinimas

Socialistinio ūkio valdymo sistemoje svarbią vietą užima visuomeninio darbo valdymas, kurio sudedamoji dalis — darbo išteklių valdymas (12, p. 51—91).

Darbo išteklių paskirstymo valdymas — tai valdymo tikslų, principų, metodų ir funkcijų, kuriais sukuriamas ir tobulinamas darbo išteklių paskirstymo mechanizmas visais planinio valdymo lygiais (įmonės, šakos, miesto, teritorijos, liaudies ūkio mastu), visumos įgyvendinimas. Darbo išteklių paskirstymas yra organinė valstybinio liaudies ūkio socialinio-ekonominio vystymo plano, vieningo ūkinio mechanizmo dalis.

Darbo išteklių paskirstymo valdymas, palyginti su kitų socialinių-ekonominių procesų valdymu, yra sudėtingesnis uždavinys. Tai sąlygoja asmeninio gamybos veiksnio reprodukcijos (gimstamumas, darbo vietos pasirinkimas, migracija ir pan.) objektyviai ribotos tiesioginio planavimo galimybės. Todėl efektyvus darbo išteklių paskirstymas daug priklauso nuo parinkimo ir taikymo tinkamų valdymo metodų, kurie visapusiškiau įvertina žmogiškojo veiksnio subjektyvias ypatybes. Tikslingo darbo išteklių paskirstymo valdymo organų (Valstybinio plano komiteto, Valstybinio darbo komiteto, ministerijų, žinybų, įmonių ir organizacijų atitinkamų tarnybų, visuomeninių organizacijų) poveikio valdymo objektams (darbo ištekliams — tiesioginiam objektui, taip pat darbo vietų sistemai, buities ir darbo sąlygoms — tarpiniam objektui) būdai turi orientuoti tiek į gerus galutinius gamybos rezultatus, tiek ir į žmogaus poreikių patenkinimą.

Pagrindinis darbo išteklių paskirstymo valdymo metodas — balansinis. Darbo išteklių balansas — tai viena iš svarbiausių darbo išteklių apskaitos ir planavimo priemonių, padedanti darbuotojų poreikį susieti su turimais darbo ištekliais. Lietuvos Komunistų partijos CK ir Lietuvos TSR Ministrų Taryba 1980 m. sausio 11 d. nutarimu įpareigojo miestų ir rajonų vykdomuosius komitetus nuo vienuoliktojo penkmečio sudarinėti perspektyvinius bei metinius miestų ir rajonų darbo išteklių balansus, kuriais siekiama: nustatyti miestų (rajonų) plėtojimo perspektyvas atsižvelgiant į turimus darbo išteklius; pagrįsti darbuotojų limitus miesto (rajono) teritorijoje esantiems gamybiniais susivienijimams, įmonėms ir organizacijoms; nustatyti darbo išteklių rezervus (trūkumus) kiekviename konkrečiame teritoriniame vienetė; nustatyti darbo išteklių paskirstymą visuomeninės gamybos sferomis ir jų viduje; pagrįsti ekonomiškai tikslingiausias gamybos šakų vystymo proporcijas ir kt.

Darbo išteklių balansas kiekybinio ir kokybinio aspektais yra konkretizuojamas specialiais balansiniais skaičiavimais, pavyzdžiui, jaunimo, baigusio bendrojo lavinimo mokyklas, priėmimo į darbą ir aukštąsias bei specialiąsias vidurines mokyklas balansinis skaičiavimas; įmonių papildomų darbuotojų poreikių ir šaltinių jiems patenkinti balansinis skaičiavimas ir kt.

Racionalios darbo išteklių paskirstymo struktūros formavimą visapusiško gamybos intensyvinimo sąlygomis nulemia tolesnis balansinio metodo tobulinimas. Tuo tikslu pirmiausia reikia išplėsti darbo išteklių balanso turinį, įtraukiant naujų rodiklių, kurie visapusiškiau įvertintų gamybos padalinių aprūpinimą darbuotojais atsižvelgiant į turimų darbo vietų skaičių. Antra, visus darbo išteklių balanso rodiklius būtina pagrįsti ekonominiiais normatyvais ir direktyviniais liaudies ūkio socialinio-ekonominio vystymo plano rodikliais. Trečia, kiekvieną darbo išteklių balanso rodiklį reikia konkretizuoti specialiais balansiniais skaičiavimais, kurie visapusiškiau įvertina visus socialinius-ekonominius ir demografinius racionalaus gyventojų užimtumo formavimo veiksnus. Ketvirta, būtina tobulinti normatyvinę darbo išteklių balansinio planavimo metodo

bazę. Todėl reikia normuoti įmonių ir organizacijų darbuotojų poreikius remiantis darbo vietų pasais. Šis uždavinys turi būti sprendžiamas remiantis TSRS Ministrų Tarybos ir VPSCT 1985 m. rugsėjo mėn. priimtu nutarimu „Plačiau vykdyti darbo vietų atestavimą ir jų racionalizavimą pramonėje ir kitose liaudies ūkio šakose“.

Šalies socialinio-ekonominio vystymosi spartinimo metu labai svarbu visapusiškai nustatyti darbo išteklių atlaisvinimo prognozes. Vienas iš prognozavimo būdų yra darbo išteklių atlaisvinimo ir tolesnio jų perkirstymo teritoriniai balansiniai skaičiavimai, kuriais remiantis galima spręsti tokius uždavinius: dalies dirbančių darbuotojų realių atlaisvinimo mastų ir terminų nustatymas; atlaisvintų darbuotojų kvalifikacijos kėlimo (arba profesijos pakeitimo) organizavimas, taip pat jų įdarbinimas į naujas darbo vietas; racionalios darbo vietų kiekybinės ir kokybinės struktūros planavimas; darbo išteklių ir darbo vietų subalansavimas ir kt.

Siūlomą balansinį skaičiavimą sudaro dvi dalys: atlaisvinami darbo ištekliai ir laisvos darbo vietos. Pirmą dalį apibūdina profesinę (šakinę) atlaisvinamų darbuotojų apimtį ir struktūrą kiekviename teritoriniame vienetė, t. y. rodo atlaisvinamų darbo išteklių poreikius naujose darbo vietose. Antra dalis parodo kiekybinę ir kokybinę darbo vietų struktūrą — laisvos, laikinai laisvos ir naujai steigiamos darbo vietos, t. y. garantuojama atlaisvinamų darbuotojų užimtumą. Galimas balansinio skaičiavimo pusių sukeitimas vietomis. Tokiu būdu laisvų darbo vietų struktūra atspindės papildomų darbuotojų poreikius visuomeniniame ūkyje, o atlaisvinami darbo ištekliai — šių poreikių tenkinimo šaltinį. Kaip matome, siūlomas balansinis skaičiavimas organiškai sieja abu gamybinius veiksmus jų teritorinės lokalizacijos požiūriu.

Dabar vykdoma darbo vietų atestacija turi būti informacinis pagrindas sudarant teritorinius ir šakinius darbo vietų balansus. Sukūrus efektyvų darbo išteklių ir darbo vietų balansų palyginimo mechanizmą, galima operatyviai ir visapusiškai nustatyti gamybinių jėgų išdėstymo pagrįstumą, t. y. darbo vietų ir darbo išteklių rezervus (trūkumus) kiekviename konkrečiame teritoriniame vienetė ar liaudies ūkio šakoje. Remiantis tokia objektyvia analize, galima garantuoti tikslingą susidariusių rezervų panaudojimą arba numatyti organizacines priemones iškilusiems trūkumams šalinti. Kartu bus sudarytos reikiamos sąlygos ir prielaidos darbo išteklių paskirstymui tobulinti, pažangiems struktūriniais liaudies ūkio poslinkiams, technikos pažangai bei stabiliam ekonomikos vystymuisi.

Ilgainiui susiklosčiusi ir mažai besikeičianti statistinė apskaita visapusiškai neatspindi visų paskirstymo aspektų. Statistinės informacijos trūkumas apriboja naujų darbo išteklių paskirstymo dėsningumą nustatymo ir reguliavimo galimybes. Pavyzdžiui, tikslinga išplėsti statistinę 2-T formą įtraukiant tokius rodiklius: priimtų į darbą apskaitos dalyje — bendrojo lavinimo mokyklų auklėtiniai, pensijinio amžiaus asmenys, atlaisvinti iš kitų įmonių; atleistų iš darbo dalyje — rodiklį „atleisti savo noru“ reikia apibūdinti konkrečiau, atsižvelgiant į priežastis (mažas darbo užmokestis, blogos darbo sąlygos, ribotas profesinis tobulėjimas, gyvenamojo ploto stygius ir pan.). Tikslinga šioje dalyje nurodyti tuos asmenis, kurie atlaisvinami iš įmonės visuomeniškai organizuotu būdu. Tokio pobūdžio statistiniai duomenys ypač reikalingi, kai vyksta darbo išteklių paskirstymo intensyvinimo procesas.

Tiek viso liaudies ūkio, tiek regionų mastu darbo išteklių paskirstymo valdymo organizacinė struktūra dar nėra pakankamai tobula ir racionali. Iki šiol tiksliai nenustatytos valdymo funkcijų ribos ir turinys, taip pat organai, kurie atlieka šias funkcijas. Todėl jaučiamas darbo išteklių paskirstymo valdymo funkcijų dubliavimas, jų išskaidymas tarp daugelio organų. Tobulinant darbo išteklių paskirstymą, būtina garantuoti orga-

ninį, pastovų valdymo funkcijų ryšį. Visas darbo išteklių paskirstymo vadovavimo ir koordinavimo funkcijas turėtų atlikti Valstybinis darbo komitetas. Tai įgalintų darbo išteklių paskirstymo proceso puses sujungti į bendrai valdomą visumą.

LITERATURA

1. TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga.— V.: Mintis, 1986.
2. Маркс К. Введение (Из экономических рукописей 1857—1858 годов).— Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 12, с. 709—738.
3. Маркс К. Экономические рукописи 1857—1859 г.г. / Первоначальный вариант «Капитала». Введение.— Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 46, ч. 1, с. 17—43.
4. Движение рабочей силы в крупном городе. Проблемы регулирования / Под ред. А. Э. Котляра.— М.: Финансы и статистика, 1982.
5. Люльченко Г. К вопросу о социально-экономическом содержании распределения и движения трудовых ресурсов.— Экономические науки, 1980, № 6, с. 76—84.
6. Маслова И. С. Механизм перераспределения рабочей силы при социализме.— М.: Экономика, 1985.
7. Народное хозяйство СССР в 1984 г.: Статистический ежегодник.— М.: Финансы и статистика, 1985.
8. Немченко В. С. Проблемы управления трудовыми ресурсами в развитом социалистическом обществе.— В кн.: Трудовые ресурсы. Научные основы управления трудовыми ресурсами. Вып. 4. М., 1978.
9. Покрытан А. Рабочая сила в системе производственных отношений социализма.— Экономические науки, 1985, № 4, с. 45—53.
10. Региональные проблемы населения и трудовых ресурсов СССР / Под ред. В. Г. Костанова, Е. Л. Маневича.— М.: Статистика, 1978.
11. Са ру х а н о в Э. Р. Социально-экономические проблемы управления рабочей силой при социализме.— Л.: Изд. ЛГУ, 1981.
12. Система управления трудом в развитом социалистическом обществе / Рук. авт. колл. Б. М. Сухаревский.— М.: Экономика, 1983.
13. Су х о в А. А. Трудовая мобильность при социализме / Науч. ред. Е. И. Рузавина.— М.: Экономика, 1981.
14. Трудовые ресурсы СССР / Под ред. Л. А. Костина.— М.: Экономика, 1979.

Kauno Antano Sniečkaus
politechnikos institutas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1985 m. rugsėjo mėn.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛИЗМА

3. ЛИДЕКА

Резюме

В статье рассматриваются методологические вопросы распределения трудовых ресурсов, раскрываются его социально-экономическая сущность, место в общественном воспроизводстве, взаимосвязь и взаимодействие распределения трудовых ресурсов со всей системой экономических законов социализма. Определяются основные формы распределения трудовых ресурсов, т. е. первичное, вторичное распределение и перераспределение, раскрывается их содержание и место в воспроизводстве трудовых ресурсов. Показываются некоторые пути совершенствования управления распределением трудовых ресурсов в условиях всеобщей интенсификации развития народного хозяйства страны.